

אתר דעת - מכללת הרצוג

ד"ר ביאליק לרנר

מהות האדם ובריאתו במחלוקת בית הילל ובית שמאי

ברייטא תלמודית ידועה, במסכת ערובין דף י"ג עמ' ב', מספרת לנו את עמדתם של בית הילל ובית שמאי לגבי שאלת היסוד של קיום האדם עלי אדמות, בריאתו ויחסו לעולמו: "תנו רבנן: שתי שנים ומחצה נחלקו בית שמאי ובית הילל. הללו אומרים: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא". שני הבתים הגדולים בישראל, בסוף ימי הבית השני, נחלקו ביניהם על שאלה פילוסופית עקרונית – מהו האדם בעולם הזה? אם-כי לא נאמר בפירוש בברייטא שהדעה הראשונה היא דעתם של בית שמאי, בכל זאת ניתן לשער כך. ושהמסקנה "נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא" – מעין שלילה גמורה של החיים הארציים – מבית מדרשם יצאה, ואילו בית הילל אומרים: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. ברייתא זו מוסרת את המחלוקת וגם את סיכומה הנועז: נימנו וגמרו – אחרי שנתיים ומחצה של ויכוחים (ולפי נוסח אחר אחרי שלוש שנים) "נימנו וגמרו: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ועכשיו משנברא יפשפש במעשיו". (או ימשמש במעשיו, לפי לשון אחר). ובכן, כשנימנו וגמרו קיבלו תלמידי בית

רצה

אתר דעת - מכללת הרצוג

הילל את דעתם של בית שמאי, כלומר חזרו בית הילל להורות כבית שמאי, שנוח לו לאדם שלא נברא. אבל כל זאת מבחינה ספקולטיבית, כשהדבר עומד לדיון. עכשיו שנברא, והאדם כבר קיים, מה יעשה? — יפשפש במעשיו. יבדוק את מעשיו הטובים והרעים וינסה לתקן את עצמו. מחלוקת זו מצאה הן במדרש מאוחר יותר, מדרש "מעשה תורה", המובא ב"בית המדרש" של א' ילינק, ושם שנינו: "שלוש פעמים בכל יום הכרוז יוצא ואומר: נוח לו לאדם שלא נברא. ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו". אנחנו מוצאים את השקפת בית שמאי גם בסליחות של ערב ראש השנה, בפיוט המתאר את אפסות האדם וחיינו בעולם הזה: "אדם איך יזכה, בכל יום למוות מחכה — ... הלא כל ימיו מעט ורעים / וכל מעשיו עוונות ופשעים. / חיינו כאין חשוב / וסופו לעפר ישוב. / טוב לו שלא נברא / משנברא ליום צרה ועברה. / ימיו כלים בעוני ועלבון / ואחריתו יתן דין וחשבון / וכעבד ישאף צל / ומיד השאול לא יינצל" ... /

החוקרים התקשו בהבנת המחלוקת הזאת ואת עמדתם התמוהה של בית שמאי. היו ביניהם שטענו כי יסוד דבריהם על החטא הקדמון — חטאם של אדם וחווה. לפיכך עד כמה שישתדל האדם לא יוכל לעשות טוב ולכן נוח לו שלא נברא משנברא. די לומר, שעצם הרעיון הזה זר ליהדות.

הסבר שני למחלוקת הוא, שנאמני בית שמאי נתייאשו בתקופה הסוערת של מאורעות דמים קשים לישראל, בסוף ימי הבית השני, ולכן החליטו שאין טעם לחיים עלי אדמות, ושאפו לחזור אחורנית, למעשה בראשית. ואמרו: נוח לו לאדם שלא נברא — השקפה שלילית ופסמיזם גדול ביותר על החיים בעולם הזה. מעניין

אתר דעת - מכללת הרצוג

הדבר, שאותם שחקרו את תורתם של בית הילל ובית שמאי — וזוהי תורה שלימה, הממלאת פרשה חשובה בתולדות ההלכה, כי יש לנו יותר משלוש מאות מחלוקות בכל הספרות התלמודית והמדרשית, בין שני הבתים הללו, והיא בעצם ראשית התפשטות המחלוקת בישראל, וכל מלה ומלה הנזכרת במחלוקת בין בית הילל ובית שמאי נמדדת בקנה מידה מיוחד — לא נזקקו כלל לברייתא שלנו. או משום שהיא נוגדת את שיטתם בחקר בית הילל ובית שמאי או שלא ראו בה חשיבות, מפני שבעצם עוסקת הברייתא בתחום האגדה ולא בתחום ההלכה, והם קבעו לעצמם להבין את עמדתם של שני הבתים לגבי ההלכה. נשאלת עכשיו השאלה מהו בעצם פירושה של ברייתא זו? האם היא מתכוונת ללמדנו כי בית שמאי ראו שלילה בקיום האדם עלי אדמות? אם נבדוק את משנתנו, וכן את התוספתא ואת הגמרא, נראה שכמעט בכל דף או שני דפים בתלמוד, הובאה מחלוקת בין בית הילל ובית שמאי על איזו שאלה בהלכה. המתבונן במקורות ייווכח לדעת עד כמה הקפידו ונלחמו ביניהם על דיוק בקיום המצוות, וכיצד דיקדקו בכל פרט ופרט ולא תמיד בית שמאי הם המחמירים, יש גם חומרות של בית הילל והקלות של בית שמאי — לפעמים נחלקו על שאלות עקרוניות, אך מצויות גם דוגמאות רבות של מחלוקות על פרטים ודברים קטנים.

זאת ועוד: אנחנו רואים ששני הבתים, גם בית הילל וגם בית שמאי, גרסו את ערכה החשוב של מצוות פרו ורבו: "לא יבטל אדם מפריה ורביה, אלא אם כן יש לו בנים". אמנם נחלקו מהי ההגדרה של "בנים", אבל גרסו שיש להמשיך את החיים עלי אדמות, וחובה לבנות משפחה בישראל. דבר נוסף: אנו מוצאים את העיקרון של "מפני

אתר דעת - מכללת הרצוג

תיקון העולם" דווקא אצל בית שמאי וזהו למעשה אותו עיקרון של פרו ורבו — יש לתקן את העולם כדי שאיש יוכל לשאת אשה, ואשה תוכל להינשא לאיש, ויבנו משפחה בישראל. ובפירוש אמרו בית שמאי: "לא נברא העולם אלא לפריה ורביה" (גיטין ד, ה). כל הדברים הללו מוכיחים לנו שהשקפה חיובית ליצירת חיים בעולם הזה, לא רק בדברי בית הילל אלא אף בדברי בית שמאי.

ואם יסוד היאוש כה חזק בעמדת בית שמאי, שוב נשאלת השאלה: מדוע הם לא ראו קדושה במגילת קוהלת שהיא כמעט כולה יאוש ופסימיות, ואמרו שאינה מטמאה את הידיים, ואילו לבית הילל, מגילת קוהלת מטמאה את הידיים, כלומר שיש בה קדושה. כל השאלות האלה מעוררות תמיהה לגבי אותה עמדה של בית שמאי על השאלה היסודית-פילוסופית: מצבו של אדם בעולם הזה. כדי לפתור את השאלה הזאת, עלינו לערוך סקירה קצרה ותמציתית בקשר לתורת הנפש בספרות חז"ל. חז"ל היו גם פסיכולוגים, והיתה להם אמונה שלימה ותורה ברורה בקשר ליחס בין גוף ונפש, והדברים האלו מתגלים בהרבה מקורות. קודם כל האמינו בקיום הנפרד של הנפש. הנפש קיימת, היא ישות רוחנית שנבראה מראש, ויש לה קיום טרום-ארצי. עם בריאת האדם נכנסת הנפש הטהורה לתוך הגוף. תפקיד הגוף לשמור על הנפש בטהרתה. וזהו הפירוש של התפילה: "אלקי, נשמה שבראת בי טהורה היא". הנפש ניטלת מן האדם כשהוא מסתאב ומטמאה. ולכן מסופר בגמרא על כמה וכמה חכמים שיצאה נשמתם בטהרה, כלומר הנשמה יצאה את הגוף לא מפני שהגוף הסתאב בחטא, אלא שחכמים אלו לא טעמו טעם חטא מימיהם, והשיבו נשמתם טהורה לכוראם בבוא עיתם. אחרי חזרת הנפש למרומים, היא נשארת באופן נצחי.

אתר דעת - מכללת הרצוג

חז"ל לימדונו להאמין בנצחיות הנפש. הנפש קיימת לפני בריאת האדם, והיא חוזרת אחרי מותו למקור מחצבתה, להמשיך את קיומה הנצחי, ובשעת תחיית המתים תחזור הנפש לגוף האדם. וזאת לפי המשך התפילה הנ"ל: "ולהחזירה בי לעתיד לבוא". גם בתלמוד וגם אצל פלאביוס, מתוארת הנפש כפיקדון אצל האדם, שהוא חייב להחזירו לבעליו, אחרי זמן מסויים. אנו חוזרים לשאלה המקורית, מה פירוש הביטוי: נבראו? ובמחלוקת בית הלל ובית שמאי: נוח לו לאדם שלא נברא משנברא? — היוצא מדיוננו במקורות הוא שפירושה של התיבה "נברא" במחלוקת זו אינו אלא חיבור הנפש עם הגוף. אם כן, לפי בית שמאי: נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, נוח לו לאדם אילו היתה נפשו קיימת קיום נפרד בעליונים מאשר יורדת לגופו של אדם, לתחתונים. מפני שאם הנפש נכנסת לתוך החומר — הגוף — והגוף הוא החוטא. מצד אחד, הנפש מעלה את הגוף לדרגה עליונה, אך מצד שני — היצר הרע שבאדם מוריד את ערכה של הנפש. ואם כן, עמדת בית שמאי היא, שנוח ומוטב לאדם, שנפשו תהא צרורה בצרור החיים הנצחיים, כשהנפש נשארת בטהרתה ואיננה מסתאבת.

פרוש המלה הזאת מתאשר על פי הברייתא שבירושלמי ברכות פרק א', הלכה ה'. שם נאמר: "הלומד שלא לעשות — נוח לו שלא נברא. ואמר ר' יוחנן: הלומד שלא לעשות — נוח לו אילו נהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לעולם". יש לנו פה שימוש במטבע הלשוני של בית שמאי: "נוח לו שלא נברא". הלומד תורה באופן תיאורטי בלבד ולא השתמש בה באופן מעשי, נוח לו שלא נברא, מפני שאדם מצווה לקיים את המצוות — לא רק ללמוד תורה אלא גם לקיימה. ואם הוא רוצה רק להגות בתורה, הרי

אתר דעת - מכללת הרצוג

זה יכול להיעשות על ידי הנפש בעלת התכונות השכליות כשהיא שרויה בעליונים. מענין הנוסח של ר' יוחנן: "נוח לו אילו נהפכה שלייתו על פניו, ולא יצא לעולם". מתוך הקבלת דבריו של ר' יוחנן עם דעת התנא שבברייתא שבירושלמי. וזהו בעצם אותו רעיון בניסוח שונה — אנו יכולים לראות כאן שתי תפיסות שונות של השאלה העקרונית, מתי נכנסת הנפש לתוך הגוף. לפי דעת התנא — בבריאת האדם, דהיינו שעת הורתו, לפי דעת ר' יוחנן עם לידתו של האדם.

הדבר הזה מתאשר על פי ויכוח בין ר' יהודה הנשיא לאנטונינוס קיסר, כמו ששנינו בבראשית רבא. "שאל אנטונינוס את רבי: מאימתי נשמה ניתנת באדם? אמר לו: משיצא ממעי אמו. אמר ליה: שים בשר בלא מלח שלושה ימים הלוא יסריח? אלא משנפקד". וכאן אנחנו רואים שרבי, ר' יהודה הנשיא, מקבל את דעתו של אנטונינוס, אם כי דעתו של רבי היא, שהנפש נכנסת לתוך הגוף משיצא ממעי אמו, משעת הלידה. ואם נשווה את הוויכוח בין אנטונינוס לרבי, למה ששנו בירושלמי ברכות, מתקבלת התמונה הברורה, שהתשובה הראשונה של הברייתא "הלומד שלא לעשות נוח לו לאדם שלא נברא מנוסחת לפי דעתו של אנטונינוס, "משנפקד" — הנפש נכנסת לתוך הגוף בשעת הפקידה. ואילו השנייה, "הלומד שלא לעשות, נוח לו אילו נהפכה שלייתו על פניו" — של רבי יוחנן, משקפת את דעתו של רבי — "משיצא ממעי אמו". הבנת תורת הנפש של חכמינו בזיקתה לבית הילל ולבית שמאי תעזור לנו להבין שורה ארוכה של מאמרי תז"ל, הפוזרים בתלמוד ובמדרש, ונזכיר רק אחדים מהם: בדברי ר' שמעון בן פזי: "אוי לי מיצרי ואוי לי מיוצרי"; פירוש או לי מיוצרי: טוב היה לי אילו לא נבראתי. או

אתר דעת - מכללת הרצוג

לי מיצרי: אחרי שנבראתי עלי להתמודד עם יצר הרע. הבנת המאמר בדרך זו מסייעת בידינו לקבוע את הגירסא המדויקת שלו, כיוון שיש לנו שינויים בין המאמר במסכת ברכות לבין זה שבמסכת עירובין, וגם בגירסות בכתבי יד, שלפעמים כתוב: "אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי", ולעיתים בסדר הפוך: "אוי לי מיוצרי, אוי לי מיצרי". לפי דרכנו נמצאנו למדים שהיוצר קודם ליצר. אותו דבר לגבי הוויזוי המפורסם של רבא ורב המנונא זוטא, ביום הכיפורים: "אלקי, עד שלא נוצרתי — איני כדאי, ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי וכו'". וכן היא לגבי כל אותם המאמרים, המזכירים את המתים כחיים והחיים כמתים, כגון: "צדיקים במיתתם — נקראים חיים, והרשעים אפילו בחייהם נקראים מתים".

המשמעות של דעת בית שמאי

לגבי בית שמאי הקיום של הנפש עלי אדמות הוא ארעי בלבד, ונוח היה לו לאדם אילו היתה נפשו נשארת במרו-מים. ההשקפה הזאת מתאימה גם לדעות אחרות של בית שמאי והיא משמשת יסוד מוסד בתורתם. ברצוננו להביא כאן מספר הסברים בשיטת בית שמאי, שנקל להבינם על פי השקפה זו, הבאה לידי ביטוי באותה ברייתא תלמודית, במסכת עירובין י"ג ב'. שנינו במחלוקת אחרת, בבראשית רבא, וכן במסכת חגיגה: "בית שמאי אומרים שמים נבראו תחילה, בית הלל אומרים ארץ נבראה תחילה", (במחלוקת זו דנתי במאמר ב"מתנייים" — פ"ד). שם ראינו בבירור כי בית שמאי קובעים שהשמים נבראו תחילה, כיון שעיקר הקיום של העולם בשמים. מסקנה זאת מתאשרת על פי עמדתם במחלוקת דנן לגבי בריאת האדם — אף כאן עיקר קיומה של הנפש בשמים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ומכאן אנו מגיעים לנקודה נוספת בתורת בית שמאי:
 "לצאת ידי שמים". קיימים בהלכה דינים מסויימים
 הנקראים דיני שמים: פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים.
 דין שמים הוא דין עליון, שאיננו מחייב את האדם לפי
 בית הילל, ואילו לפי בית שמאי חייב אדם לצאת ידי שמים.

הוא הדין לגבי השקפת בית שמאי על קדושת השבת.
 ידוע המסופר במסכת ביצה ט"ז ע"א, ששמאי, כשהיה
 קונה דג משובח, היה אומר: זה לשבת. מצא אחד נאה
 הימנה אמר זה לשבת. ולא כך היתה מידתו של הילל.
 הילל היה אומר: "ברוך ה' יום יום" — בכל יום יש לדאוג
 מחדש לצורכי אדם. ידאג אדם בערב שבת לשבת ולא
 מראשית השבוע. כאן אנו רואים עמדה קיצונית של בית
 שמאי לגבי שבת. שבת היא יום ה', ולכן מחמירים בית
 שמאי פי כמה מבית הילל בהלכות שבת. החומרות הן
 לפעמים מרחיקות לכת, למשל, בית שמאי אומרים: אין
 מלמדים את התינוקות בשבת, אין פוסקים צדקה, אפילו
 להשיא יתום ויתומה, אין משדכים בין איש ואשתו. חפצין
 אסורים, ומותר לעשות רק בחפצי שמים. כל זה מפני שבית
 שמאי סבורים, שביום השבת, יום ה', חייב אדם להשתעבד
 לענייני שמים.

ובאשר לדין שמים: שנינו בברייתא המפורסמת:
 "האומר לשלוחו: צא והרוג את הנפש — הוא חייב ושולחו
 פטור". השולח פטור והשלוח חייב, מפני שאין שליח לדבר
 עברה. וזו, כנראה, דעתם של הילל ובית הילל. ואילו —
 "שמאי הזקן אומר: שולחו חייב". שמאי מחייב על דין
 שמים. אפילו אם נתן הוראה להרוג, הרי זה כאילו הרג
 בידיו. הוא הדין לגבי המתכוון לשלוח יד בפיקדון. לפי
 בית שמאי גם אם אדם אך התכוון למעול בפיקדון, חייב

אתר דעת - מכללת הרצוג

הוא אם נגרם הפסד כל שהוא לפיקדון — משנה ידועה
בבא מציעא סוף פרק המפקיד.

השקפה זו של בית שמאי תהא מובנת לנו, כשניווה
כי בית שמאי מייחסים חשיבות למחשבתו כלומר — לחלק
השכלי של האדם. הווי אומר: כיוון שבאדם הקובע הוא
לא הגוף אלא הנפש, אם רק העלה במחשבתו, רק התכוון
למעול בפיקדון או להרוג אדם, כבר טבוע החטא בתוכו,
ומושרש בנפשו. וכיון שכך, אפילו אם לא עשה בידיו
מעשה, כבר התחייב. ואין כאן עניין של כוונה גרידא,
אלא דבר הרבה יותר עמוק; מחשבה כזאת היא מחשבה
שנגרמה על ידי הנפש השכלית, וחטא של הנפש, לפי בית
שמאי, הוא חטא כאילו שנעשה בידיים. וכך סברת בית
שמאי לגבי כפרה על החטאים: קרבנות הכבשים
שמקריבים אינם מכפרים על העוונות, הם רק כובשים את
העוונות. העוון כבר טבוע בנפשו של אדם, ואין אפשרות
לכפר עליו. לפיכך פנו אליהם בית הילל באומרים: "כל
דבר שהוא נכבש סופו לצוף" — אי אפשר להסתפק בכך
ולומר שהחטא רק נכבש, אלא, לפי בית הילל, הכבשים
שמקריבים בקרבן תמיד, מכבשים את עוונותינו של אדם.
השקפה חשובה של בית הילל ובית שמאי היא לגבי
השימוש בגוף. לפי בית שמאי: "נעשה חובותינו עם הגוף
הזה". כלומר, כל פעולה גופנית שאדם עושה, היא כעין
חובה המוטלת עליו. ואילו לפי בית הילל "גומל נפשו איש
חסד" — אדם הדואג לגופו, המתרחץ והאוכל מיטיב לגופו
ועל ידי כך גם לנפשו, שכן הגוף מאכסן את הנפש
המתוארת במקורות כאכסניה, כאורח המתארח אצל
האדם: "היום כאן ומחר איננו". ולכן לפי בית הילל חייב
אדם לאכול, לרחוץ את גופו לכבוד קונו, כמו ששינו
בתוספתא ברכות: לא ישתמש אדם בפניו, ידיו ורגליו,

אתר דעת - מכללת הרצוג

אלא לכבוד קונו, שנאמר: "כל פעל ה' למענהו". מכאן נלמד על עמדתם של בית הילל, כמו ששינו בתוספתא סנהדרין: "פושעי ישראל בגופם, אין להם חלק לעולם הבא". אמנם ניתנו בתלמוד כמה פירושים "לפושעי ישראל בגופם" או "פושעי אומות העולם בגופם". אבל אם נבין את עמדתם של בית הילל על קדושת הגוף, בניגוד לעמדתם של בית שמאי על אותו גוף כחומר מכביד על האדם, נראה שאלו המזלזלים בגופם, ומתרחלים בשמירתו הם לגבי בית הילל "פושעי ישראל בגופם".

והייתי מעז לומר, שיש כאן קשר עם תורתם של הקנאים. הנושא המוצהר שלי היה "אדם וייעודו בתורת הקנאים": חל כאן שיבוש מ"תנאים" ל"קנאים". אבל כל הדרכים מובילות לכיוון אחד. ואם אנו סוקרים את עמדתם של בית שמאי, אנחנו רואים קירבה מתורת בית שמאי לתורתם של הקנאים. מבחינה היסטורית כבר הוכיח גרץ, שכת הקנאים קרובה מאד לעמדתם של בית שמאי, והדבר הזה מתאשר מתוך הידוע לנו על תורת בית שמאי ותורת בית הילל ביחסם לגוף: שאלעזר בן יאיר, ממגיני מצדה, שהורה לאנשיו להתאבד כדי לשחרר את הנפש הכבולה בגוף, אמר במלים אלה: "אל תחשבו שאסון האדם הוא המוות. אסון האדם הוא החיים ולא המוות". כאן אנחנו רואים כיצד אותה עמדה של בית שמאי, שנוח לו לאדם שלא נברא, קיבלה — למרות שזו היתה השקפה תאורטית, ממדים מעשיים, בצורת קידוש השם, ומוות זה בידי זה, על ידי הקנאים. מגיני מצדה, כפי שמסופר ב"מלחמות היהודים" של יוספוס פלאביוס.

עמדתם של בית הילל, מתוארת אף היא על ידי יוספוס אמנם במקרה אחר, כששימש פלאביוס עצמו בתפקיד מצביא הגליל, וביקשו ממנו להתאבד, היו דבריו

אתר דעת - מכללת הרצוג

(ב"מלחמות" ספר שלישי): "הן מידו קבלנו את רוח חייונו, ובידו אנו מפקידים אותה לאוספה אליו. אולם הנשמה לא תמות, רק תעמוד לנצח יען היא חלק אלקים השוכן בגופים". אותם האנשים הפורעים לה' את המצווה אשר קיבלו ממנו במועד אשר בחר הנותן, ה', ליפרע מהם, הם יזכו לשם עולם — כלומר לחיי העולם הבא. אולם "נשמות האנשים, אשר טרפו נפשם בכפס, תרדנה אל השאול". וכאן, ברצוני לומר שיש לנו קשר כל שהוא עם דעת בית הילל על פושעי ישראל בגופם, שנעשים עפר לרגלי הצדיקים, יורדים לגיהנום שנים עשר חודש ואינם יורשים עולם הבא. ואין לך פושע בגופו יותר מן המתאבד! כאן יש לנו מקור לאותו מאמר עממי: "המאבד את עצמו לדעת — אין לו חלק לעולם הבא". מעניין שהמאמר הזה אינו מוזכר אף פעם בתלמוד והתקשו גדולים למצוא לו מקור. עיקרון זה כבר נרמז בתוך התוספתא סנהדרין, ובתורתם של בית שמאי, כפי שהיא נמסרת לנו על ידי אלעזר בן יאיר.

ובסיכום: סקרנו את תורתם של שני הבתים בישראל על האדם, גופו ונפשו. שניהם, בית הילל ובית שמאי הסתמכו במחלוקתם אם "נוח לו לאדם שלא נברא וכו'" על תורת הנפש של חז"ל. אין כאן, כנראה, יאוש. להיפך: הם רק הביעו את מה שהיה בלבם וראו את הקיום האמיתי של הנפש בעולם הבא. אמנם עיקרון זה אצל בית שמאי קיבל ממדים של נפילת נשמה ממש, של התאבדות על קידוש השם, מפני שראו בגוף חובה. ואילו לבית הילל עיקר חיי האדם הם עלי אדמות. הארץ נבראה תחילה ולכן דיברו בית הילל נגד פושעי ישראל בגופם, הם העלו את כבוד הנפש ואת כבוד הגוף, המאכסן את הנפש, לדרגה גבוהה ביותר, שהרי נבראו שניהם בצלמו ובדמותו של הקדוש ברוך הוא.

שה